

Pozoruhodný přínos jugoslávských teoretiků k problematice člověka a odcizení

Problém podstaty člověka a problém odcizení jsou u nás již značnou dobu předmětem mimořádné pozornosti, a to zdaleka ne pouze filosofů a sociologů. V těchto dvou oblastech se však zmíněné problémy staly natolik kardinálními, že vedly i ke zformování zcela vyhraněného „antropologického“ proudu v marxistické teorii.

Pozornost, již tyto problémy vzbuzují a jež je jim ze strany naší marxistické teorie věnována, nebyla a není náhodná. Byla vyvolána a je živěna celou řadou závažných skutečností. Mezi nimi k nejvýznamnějším náležejí: úsilí o obrodu tvůrčího marxismu, jehož pochopitelnou součástí byl a je návrat k původním Marxovým textům, k plnému bohatství a šíři jejich obsahu; cílevědomé úsilí o teoretické zachycení a zobecnění skutečné tvárnosti a skutečných vývojových tendencí soudobé skutečnosti; plodné a podnětující zaměření na analýzu a využití odrazů změn v charakteru soudobé skutečnosti a jejího pohybu v teoretických pracích západních filosofů i sociologů. K těmto závažným skutečnostem pak v těchto dnech přistupuje jako jedna z nejvýznamnějších další skutečnost, a sice se změnami ve veřejném životě spjaté úsilí o nalezení a praktické uskutečnění především humanistického obsahu socialismu, který zatím jistě byl předmětem některých teoretických analýz, ale zcela chyběl v každodenní praxi.

Zájem o problematiku podstaty člověka a odcizení (který někdy — s negativním vlivem na její řešení — hraničil až s módností) přinesl velmi rozsáhlou řadu prací, spadajících do jejího rámce. Tato okolnost nemohla ovšem nepřinést s sebou také značné rozličnou teoretickou úroveň těchto prací. A kromě toho každá takováto „vlna“ s sebou nese — a to i ve vztahu k teoreticky nejhodnotnějším pracím — určité nebezpečí specificky jednostranného polemického vyhodnocení, omezení se jen na určité aspekty problému a uzavření se jen do určité jeho teoretické roviny.

Za takové situace se podle mého názoru stává stále obtížnějším přinést něco zcela nového, objevujícího nové dimenze „zevnitř“, tj. při zatíženosti zakotvení se „tradičností“ pohledu na problém určitou formující se linií jeho řešení. V takovém případě je asi nejobdivnější inspirace na základě studia

jiného zdroje, sice také zatíženého, ale jiným způsobem. Jde jenom o to najít zdroj dobrý, teoreticky vyspělý a svým pohledem skutečně inspirující.

Za takový skutečně inspirující počín, počín ediční, který podle mého názoru může vnést pohyb a nová hlediska do řešení problematiky podstaty člověka a odcizení v naší marxistické teorii, považují slovenské vydání sborníku statí jugoslávských autorů *Člověk a odcizení*.¹

Ve sborníku je otištěno celkem čtrnáct statí od deseti autorů, zahrnujících problematiku člověka a odcizení v širokém teoretickém rozpětí od filosofického zkoumání podstaty člověka a odcizení až ke zkoumání konkrétních projevů odcizení a cest k jeho překonávání v socialistické společnosti.

Kromě jednotlivých dílčích, pro nás podnětných nebo i objevných myšlenek je možno mluvit i o některých podstatných koncepčních přístupech nebo problémových okruzích, jež mohou významně a podnětně ovlivnit další vývoj a obsahovou strukturu řešení problematiky člověka a odcizení v naší teorii.

Jeden z nejvýznamnějších přínosů recenzovaného sborníku pro problémovou orientaci a strukturu dalšího zkoumání problematiky člověka a odcizení u nás spatřuji v jeho podnětech i v jeho bezprostředním věcném přínosu pro sociologickou analýzu této problematiky. Doposud byla a je — i když ne zcela jednostranně — u nás tato problematika pokládána takřka výlučně za předmět filosofické analýzy. Sociologické aspekty se ponejvíce prosazovaly (a to ponejvíce jen v jednotlivých svých velmi specifických dílčích problémových podobách) jen v publicistice, převážně pojaté spíše esejisticky než teoreticko-metodologicky. V recenzovaném sborníku naproti tomu jugoslávští autoři věnují velkou pozornost právě sociologickým aspektům problematiky odcizení a publikují několik pozoruhodných analýz právě tohoto typu — analýz, pozoruhodných právě svou odbornou sociologickou erudiicí a svým věcným obsahem, orientovaným na specifickou podobu a specifické projevy odcizení a jeho překonávání v podmínkách budování socialistické společnosti.

S tím velmi úzce souvisí druhý významný přínos recenzovaného sborníku, přínos tentokrát koncepčního charakteru, a to opět především ve vztahu k sociologii. Je spjat s těmi pasážemi,² kde se z analýzy Marxova po-

¹ *Človek a odcudzenie*, Slovenská akadémia vied, Bratislava 1967.

² Jde zejména o statí V. Milíče *Idea odcizení a současná sociologie*, str. 149–225, a dále o některé

pasáže ze statí R. Supeka *Humanismus a naturalismus*, str. 109–148, a M. Markoviče *Překonávání politického odcizení za socialismu*, str. 286–312.

jetí podstaty člověka a odcizení vyzvojují koncepční a metodologické závěry pro sociologické zkoumání jevů odcizení v socialistické společnosti, a kde jsou zároveň podány i výsledky v souladu s těmito závěry vedeného zkoumání.

Za třetí základní a podnětující přínos ve sborníku obsažených statí považují některá hlediska, která se objevují a uplatňují při řešení problému člověka a odcizení v jeho filosofické rovině. Jsou to zejména pokusy interpretovat Marxovu koncepci filosofie jako ontologicko-antropologickou, výklady Marxova pojmu praxe jako základního článku jeho filosofického systému a jako již Marxem antropologicky koncipovaného pojmu, analýzy filosofického (a antropologického) základu Marxovy koncepce politické ekonomie a úvahy o Marxově a Leninově pojetí dějinného determinismu. Řada z těchto myšlenek skutečně přináší nové světlo a nové pohledy do mnohých našich soudobých diskusí.

Z vyzvednutí kladů recenzovaného sborníku — kladů, pojetých zejména ve vztahu k nynějšímu stavu řešení analogické problematiky v naší filosofické a sociologické literatuře — vyplývá, že tematicky lze statí zde publikované rozčlenit do tří základních problémových okruhů:

a) filosofické aspekty problému podstaty člověka a problému odcizení, a to včetně interpretace Marxových textů vztahujících se k těmto problémům;

b) koncepční a metodologické aspekty sociologického zkoumání podstaty člověka a jevů odcizení;

c) sociologická analýza některých forem a projevů odcizení v moderní kapitalistické společnosti a zejména v socialistické společnosti, a ve spojitosti s tím sociologická analýza cest překonávání některých konkrétních forem odcizení, existujících v socialistické společnosti.

Kromě výše shrnutého základního přínosu (základního ve smyslu koncepčních hledisek a šíře obsahové struktury řešení daných problémů), kterým je možno charakterizovat obsah analýzy těchto tří problémových okruhů, považují za nutné upozornit ještě na některé podnětné dílčí myšlenky, obsažené v textu statí.

V první statí nazvané *Člověk dnes*, kterou napsal M. Marković, soustřeďuje autor hlavní pozornost na problém dialektické rozpornosti podstaty člověka. Opírá se o svou interpretaci Marxova pojetí člověka a snaží se toto pojetí rozvinout, vtisknout mu plasticitu prostřednictvím analýzy podstaty soudobého člověka a filosofického zobecnění této analýzy.

Pozornost si zaslouží jeho výklad Marxova pojetí člověka a jeho pokus o konstruování ontologického pojmu člověka. Při výkladu Marxova pojetí člověka exponuje autor problém struktury pojmu člověka u Marxe z hlediska v něm obsažených (ve své dialektické jednotě) rovin obecnosti (člověk jako individuum, člověk jako příslušník třídy a generické bytí lidí), což hraje významnou roli pro rozbor jednoty struktury lidských činností. Při konstruování ontologického po-

jemu člověka pak M. Marković pozoruhodným způsobem navozuje a řeší problém jednoty svobody a nesvobody v podstatě člověka (a v souvislosti s tím pak i problém alternativní volby nejen jako projev svobody, ale zároveň jako projev „důstojné nesvobody“), jakož i na to navazující obecnější problém antinomického charakteru podstaty člověka. Odpověď na tyto otázky je podmíněna pochopením soudobého člověka a zároveň je předpokladem tohoto pochopení. V tom je závažnost jejího řešení. A způsob, jímž ji autor staví, je velmi podnětný.

Autorem druhé statí, nadepsané *Marxovo pojetí člověka*, je G. Petrović. Jejím základním obsahem je pokus rekonstruovat Marxovo pojetí člověka, opřený o interpretaci Marxových raných spisů. Na základě téhož postupu se autor v druhé části svého pojednání snaží rekonstruovat Marxův pojem odcizení.

Osou — a rovněž i nejpodnětnější částí této statí — jsou úvahy o obsahu pojmu praxe. Autor pojímá praxi jako základ celostnosti člověka a zdůrazňuje její charakter jako univerzální tvořivé—sebevytvářející lidské činnosti. Tyto myšlenky samy o sobě nejsou pro naši literaturu ničím výrazně novým, mají i v ní své „domovské právo“, ale ve svém kontextu s autorovou analýzou pojmu odcizení (jako strukturovaného rozporně probíhajícího procesu) mají svůj specifický význam a otevírají kontext, který v naší literatuře běžný není.

Autorem poměrně rozsáhlé třetí statí, věnované problému odcizení v Marxově díle, je M. Kangrga. Svůj problém řeší systematicky a v širokém záběru. A v mnohém i svěřím, neotřelým a podnětným způsobem. Pozoruhodná je autorova analýza významu Marxovy koncepce odcizení pro jeho koncepci politické ekonomie, která má i svůj aktuální dosah. Stejně tak zaslouží pozornost jeho rozbor různých koncepcí podstaty člověka, ústící ve výklad a zdůvodnění prakticko-kritické podstaty člověka. Mnoho podnětného přináší pak i na to navazující autorovy myšlenky o vztahu Marxovy koncepce odcizení k jeho deterministickému chápání dějin (při vyzvednutí sociologických aspektů tohoto problému).

V následující statí se zabývá R. Supek přínosem K. Marxe k problému humanismu a naturalismu. Humanismus a naturalismus autor interpretuje jako dvě základní rozdílné orientace v soudobém pojetí vědy o člověku. Z jednotlivých jeho myšlenek zaslouží zmínky jeho rozbor problému naturalismu v sociologii a jeho analýza pojmu „dějiny“.

Za nejvýznamnější v obsahu této statí — a také za nejprínosnější ve vztahu k soudobým teoretickým diskusím u nás — považují Supekovu analýzu obsahu pojmu výrobních sil. Tato analýza se totiž důsledně vrací k Marxovu antropologickému obsahu tohoto pojmu a objevuje z tohoto hlediska jeho nové rozměry, tak protikladné u nás dosud převládající naturalisticko-předmětné interpretaci tohoto pojmu.

Mimofárné pozornosti si v této statí zaslouhuje také autorův rozbor civilizačních

tendenci kapitalismu, vyvozovaných z vnitřní logiky jeho vývoje.

Pátá stať, jejímž autorem je V. Milič, je nazvána *Idea odcizení a soudobá sociologie*.

Na význam této staťi jsem poukázal již v úvodním celkovém hodnocení základního přínosu recenzovaného sborníku. Zmínky si zaslouží ještě některé její obsahové složky.

Za velmi podstatné a významné pokládám autorovo vyzvednutí celé šíře Marxova pojmu odcizení a důsledky této šíře pro teoretické i praktické řešení problému odcizení. Na to pak navazuje jeho pozoruhodný rozbor Marxova pojetí odcizení jako antropologického základu sociologie.

Zvláštní zmínky také zaslouží autorova sociologická analýza problému dělbý práce z hlediska teorie odcizení.

Velmi významná a pro sociologickou teorii prospěšná je pak závěrečná část staťi, v níž se autor zabývá dílem C. W. Millse a E. Fromma. Je podle mého názoru výborným příkladem toho, jak pracovat s texty jiných autorů a využít přínosných hodnot těchto textů.

Následující stať, šestou, nazval P. Vranickí *O dějinném determinismu a lidské svobodě*. Tato stať podle mého názoru veškeru nevybočuje z rámce průměrné produkce na toto téma. V tomto rozmezí upoutávají a pozornosti si zaslouží tři autorovy myšlenky: jeho rozbor kategorie praxe jako základního článku Marxovy koncepce dějinného determinismu, jeho pokus o interpretaci historické podmíněnosti Marxova pojetí dějinného determinismu a jeho výklad významu Leninova teoretického díla ve vývoji marxistické koncepce dějinného determinismu.

Sedmá stať v pořadí je od V. Korace a nese název *Socialismus — cesta k lidské společnosti*. Ani tato stať nevybočuje z běžného průměru. Zmínky si zaslouží jen v některých aspektech netradiční zdůvodnění historické opodstatněnosti socialismu a úvahy o socialismu jako jednotě světového procesu a specifického procesu na půdě historických podmínek jednotlivých zemí (s důrazem na nutnost respektování tohoto specifického momentu).

V následující staťi — *Socialismus a problém odcizení* — soustřeďuje její autor P. Vranickí svou hlavní pozornost na humanistické stránky koncepce socialistické společnosti.

Velmi zajímavé a svým kriticko-analytickým obsahem v naší dnešní situaci zvlášť sympatické a podnětné jsou autorovy úvahy o absolutizaci politické sféry života ve stalinické koncepci socialismu a o praktických důsledcích, jež tato absolutizace přinesla. V souvislosti s tím pak autor podtrhuje a rozvíjí myšlenku, že těžištěm socialistických přeměn jsou změny a vývoj v lidských vztazích, a že politickou moc je tedy nutno koncipovat tak, aby tento vývoj umožňovala a ne znemožňovala. Jinak se stává nejtěživějším projevem odcizení v podmínkách socialismu.

V souvislosti s tím je pozoruhodná i další autorova myšlenka (blízká stanoviskům Ríchtovým u nás) o tom, že socialismus musí

hledat a objevovat nové formy života a lidských vztahů a ne opírat svůj vývoj o „využívání“ forem starých.

Devátá stať, napsaná M. Markovičem, má název *Překonávání politického odcizení za socialismu*. Jejímí nejvýznamnějšími složkami jsou úvahy o otázce byrokratismu a elit za socialismu a zejména pak analýza samosprávy jako možné alternativy překonávání politického odcizení za socialismu. Zajímavou součástí těchto úvah je objektivní rozbor předností i slabín, a tedy vnitřních rozporů samosprávy v Jugoslávii.

Stať B. Bošnjaka *Humanizace skutečnosti a náboženství* se podle mého názoru vyznačuje poměrně úzce propagandistickým pohledem na problém. Některé myšlenky (zlidštění boha, kofeny náboženství) jsou neotřelé, ale nikoli mimořádné.

Autorkou jedenácté staťi — *Socialismus a humanismus* — je Z. Pešicová-Golubovićová. V jejím rozboru se opakuje (v poněkud jiném pohledu) některé podnětné myšlenky, o nichž již byla řeč v souvislosti s předchozími staťmi. Je to zejména otázka humanistické a ne pouze úzce ekonomické koncepce socialismu, myšlenky o vývoji a přínosu kapitalismu a pokus o kritický rozbor samosprávy a řešení problému osvobození práce v Jugoslávii.

Následující stať, nazvaná *Člověk a technika*, je z pera M. Markoviče. Patří k těm, jež obsahují silný myšlenkový náboj. Zejména je nutno upozornit na autorovu analýzu Marxova pojetí techniky a na jeho originální vymezení pojmu techniky. Pozoruhodné jsou dále jeho úvahy o historii problému techniky (proti názorům, že problém člověka a techniky je až současným problémem), o problému techniky a životních hodnot a o problému volného času.

Jako další je zařazena stať R. Supeka *Cesty k humanizaci práce a spotřeby*. Myšlenky, jež si v obsahu této staťi zaslouží pozornost, povětšinou navazují v jiném kontextu na stanoviska, která jsem vyzvedl již u jiných staťi. Týká se to zejména antropologické koncepce výrobních sil, analýzy samosprávy jako článku humanizačního procesu, úvah o byrokratické pyramidě a elitách a úvah o problému volného času. Kromě toho si zaslouží zvláštní zmínky autorův pohled na proces automatizace výroby, už proto, že její vývoj a její společenský kontext modeluje výrazně jiným způsobem a vidí je v jiné perspektivě než u nás R. Richta.

Závěrečná stať je od A. Krešiče a je věnována problémům humanity, politiky a války. Obsah této staťi podle mne nevybočuje z průměru a místy je utopisticky laděný. Antropologický přístup k problému válek se v ní projevuje zejména v chápání třídnosti jako specifické formy humanity a v chápání boje proti válkám jako širokého demokratického proudů.

Při hodnocení přínosu recenzovaného sborníku je nutno zmínit se závěrem ještě o některých rysech metody a způsobu zpracování jednotlivých témat, charakteristických pro sborník jako celek.